

Mgr Karolina Ginalska
Dr Małgorzata Weryszko
Zakład Psychologii
Instytut Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Czynniki chroniące zdrowie psychofizyczne dziecka w środowisku rodzinnym

Wprowadzenie

W ostatnich latach poświęcono wiele uwagi w celu zrozumienia czynników wpływających na dobrostan oraz zdrowie psychiczne i fizyczne dzieci (Boyce, Ellis, 2005; Evans, 2006). Niniejszy artykuł przedstawia czynniki chroniące występujące w środowisku rodzinnym. Wydają się one szczególnie istotne, gdyż rodzina jest miejscem formowania się dziecięcej odporności psychicznej, poznawczej teorii siebie i świata oraz kształtowania pierwszych relacji i przywiązania. Spośród wielu zmiennych dotyczących środowiska rodzinnego wpływających na rozwój dziecka i jego funkcjonowanie przedstawiono poniżej znaczenie jakości małżeństwa rodziców, ich dojrzałości emocjonalnej, stylu atrybucyjnego oraz więzi dziecka z ojcem.

1. Dobrostan dziecka a jakość małżeństwa jego rodziców

Zdrowo funkcjonujące małżeństwo stanowi podstawowe źródło dobrego samopoczucia i szczęścia dla dorosłych i dzieci (Rostowski, 2009). Liczne badania (Blankenhorn, 1995, Comanor, Philips, 1998, Harper, McLanahan, 1998; Horn, 1999, Popenoe, 1996, Snarey, 1993, Froyen i in., 2013, Brotherson i in., 2005) świadczą, iż dzieci wychowujące się w rodzinach, gdzie rodzice tworzą kochające się małżeństwo i wspólnie dbają o dobro swoich dzieci, posiadające doświadczenie znaczącej relacji z ojcem, znacznie rzadziej nadużywają środków odurzających, znacznie mniej jest wśród nich zachowań antyspołecznych i ryzykownych, zaburzeń psychicznych i zaburzeń odżywiania, przedwczesnych i płytkich doświadczeń seksualnych, sytuacji zaniedbania i ubóstwa. Ponadto są zdrowsze fizycznie i emocjonalnie, bardziej pewne siebie, mają wyższą samoocenę, osiągają lepsze wyniki w nauce i w pracy, jako osoby dorosłe tworzą trwałe i zjednoczone rodziny. Autorytatywne rodzicielstwo, gdzie rodzice są odpowiedzialni, zaangażowani, wrażliwi na potrzeby dziecka, wiąże się z większym poczuciem własnej wartości u dzieci, ich większymi zdolnościami poznawczymi i dojrzałością społeczną (Patock-Peckham i in., 2001).

Jak podaje M. Plopa (2008, s. 249) dobrze funkcjonujący związek małżeński dostarcza partnerom wsparcia emocjonalnego jak i instrumentalnego w pełnieniu roli rodzicielskiej. Wsparcie emocjonalne stanowi przekaz dla współmałżonka-rodzica o tym, że jest kochany, szanowany i ceniony, co z kolei wpływa na jego stopień zaangażowania i cierpliwość w relacji z dzieckiem. Instrumentalne wsparcie natomiast wiąże się z modelowaniem skutecznych zachowań zaradczych oraz ze stworzeniem takiego standardu życia, który pozwala na większe wydatkowanie energii w procesie opieki nad dzieckiem.

Zatem lepsza jakość małżeńska rokuje bardziej zaangażowane rodzicielstwo – tak macierzyństwo, jak i ojcostwo (Carlson i in., 2011; Lachowska, 2011). Z kolei większy konflikt małżeński związany jest z „biedniejszym” rodzicielstwem (Fincham i in., 2007).

Małżeństwo ukazywane jest także jako korzystniejszy kontekst rozwoju dziecka aniżeli np. kohabitacja, gdzie dzieci doświadczają pięciokrotnie większego ryzyka rozpadu związku rodziców w porównaniu do dzieci, których rodzice są małżeństwem (Osborne, Manning, Smock, 2007). Argumentem na korzyść małżeństwa mogą być także badania, których wyniki pokazały, że osoby poślubione charakteryzują się lepszym stanem zdrowia, mniejszym narażeniem na zaburzenia funkcjonowania i objawy depresji aniżeli osoby kohabitujące oraz osoby żyjące w pojedynkę (Janicka, 2012).

Małżeństwo i kohabitacja wprowadzają zatem różne warunki dla ojcowskiego zaangażowania i funkcjonowania dziecka. Z pewnością nie są one równe.

Z badań wyraźnie wynika, iż rodzice szczęśliwi w swoim bliskim związku są wrażliwi na potrzeby rozwojowe dziecka. Ponadto stwarzają taki klimat w rodzinie, który pozwala dziecku na optymalną realizację własnych zasobów i dojrzałe budowanie swojej tożsamości (za: Plopa, 2008). Im więcej czasu rodzice poświęcają potomstwu i im lepiej dzieci postrzegają związek małżeński rodziców, tym lepsze są relacje między rodzicami i dziećmi (Dyczewski, 2002, por. także: Dyczewski 2007). Ponadto, zaangażowanie rodziców w wychowywanie potomstwa przyczynia się jednocześnie do indywidualnego rozwoju matki i ojca, co pociąga za sobą rozwój wszystkich relacji w rodzinie (Opozda, 2007). To, czy szanse na to zostaną wykorzystane zależy m.in. od tego, czy dorośli rozumieją i posiadają osobiste odniesienie do pełnionych ról rodzinnych oraz czy w ich realizacji wzajemnie siebie uzupełniają.

2. Odporność na zaburzenia afektywne u dzieci a styl atrybucyjny ich rodziców

W środowisku rodzinnym, ze względu na jego ogromne znaczenie i częstotliwość oddziaływań między jej członkami, ma miejsce kształtowanie się nawyków, również tych związanych z postrzeganiem siebie i świata. Dlatego też to właśnie oddziaływania rodzicielskie mają ogromny wpływ na kształtowanie się poznawczej odporności na zaburzenia afektywne, których częstość występowania w społeczeństwie ciągle wzrasta.

Badania dotyczące kształtowania się schematów poznawczych odpowiedzialnych za powstawanie symptomów depresyjnych w środowisku rodzinnym skupiają się w głównej mierze na dwóch aspektach.

Pierwszym z nich jest kształtowanie stylu atrybucyjnego poprzez obserwację i modelowanie. Pokażna ilość badań dostarcza jednak wielu niespójnych wyników, co może pokazywać złożoność tego procesu. Wiele badań podkreśla znaczenie stylu atrybucyjnego prezentowanego przez matkę, gdyż koreluje on z występowaniem takiego samego stylu u dziecka (Seligman i in., 1984; Alloy i in., 2001; Lau i in., 2007; Murray i in., 2001; Bugental, Martorell, 1999; Burks, Prake, 1996). Jeśli w obliczu trudności matka używa stylu wyjaśniania zdarzeń w sposób nieadaptacyjny staje się ona poznawczo podatna na występowanie symptomów depresyjnych. Jest to niezwykle istotny czynnik mający wpływ na rozwój dziecka, gdyż różnice w zachowaniu dzieci depresyjnych matek widoczne są już w pierwszych trzech miesiącach życia, a wiele badań pokazuje, że występowanie zaburzeń afektywnych u dzieci rodziców cierpiących na depresję jest 2,6 razy wyższe niż u dzieci wychowujących się w rodzinach bez tego zaburzenia (Tyra, 2000). Dzieci takie będą przejawiać pesymistyczne wzorce myślenia ujawniające się szczególnie w sytuacji stresu, a także zniekształcenia myślenia, które są źródłem poczucia bezradności, samoobwiniania i kształtowania zaniżonego poczucia własnej wartości (Punamaki i in., 2013; Goodman, Gotlib, 1999; Gotlib, Hammen, 1992; Ingram i in., 1998).

Zatem mimo, iż styl atrybucyjny dzieci krystalizuje się głównie między 5 a 7 rokiem życia, to skutki negatywnego postrzegania rzeczywistości przez matkę są widoczne znacznie wcześniej (Goodman i in., 1993; Murray i in., 2001). Związek między stylem atrybucyjnym matki i dziecka może być spowodowany częstą ekspozycją dziecka na styl wyjaśniania zdarzeń matki w codziennych sytuacjach w latach formowania się dziecięcego umysłu i dużej podatności na naukę poprzez modelowanie. Wniosek taki jest jednak oparty na założeniu, że to matka sprawuje największą część opieki nad dzieckiem, co w większości sytuacji okazuje się prawdą, jednak nie we wszystkich. Badania potwierdzają istnienie związku między stylem atrybucyjnym obu rodziców a stylem atrybucyjnym ich dzieci (Kaslow i in., 1988; Turk, Bry, 1922), co pokazuje, że w wielu przypadkach również ojciec przyczynia się do powstawania stylu atrybucyjnego swoich dzieci. Jednocześnie w literaturze znaleźć można przesłanki o braku związku pomiędzy wskaźnikami negatywnej triady poznawczej Becka u ojców i ich dzieci przy jednoczesnym występowaniu tego typu związku pomiędzy matkami a ich potomstwem (Stark i in., 1996). Inne badania pokazują związek między ogólnym poczuciem własnej wartości matek i ich dzieci, nie znajdując jednocześnie istotnej korelacji między ich stylami atrybucyjnymi (Gerber, Flynn, 2001).

Przyczyną tych rozbieżności może być niejednorodność założeń przyjętych przez badaczy. Ważną zmienną, która nie była brana pod uwagę wydaje się być płeć dziecka w odniesieniu do konkretnego rodzica. Możliwe jest, że ze względu na identyfikowanie się z konkretną płcią podobieństwo stylu poznawczego jest większe w odniesieniu do rodzica tej samej płci niż płci odmiennej (Bandura, 1965, 1969). Badania pokazują również, że

ujawnianie się negatywnych schematów poznawczych zależne jest od nastroju (Murrey i in., 2001; Alloy i in., 1988). Oznacza to, że styl atrybucyjny ujawniający się w sytuacjach nie będących źródłem stresu i negatywnych emocji różni się od stylu przejawianego w sytuacjach stresogennych. Zatem dopiero w sytuacji indukowania negatywnego nastroju w trakcie badania schematy te zaczynają być widoczne.

Drugi aspekt badań dotyczy społecznego uczenia się opartego na informacji zwrotnej udzielanej dziecku przez jego rodziców. Atrybucja przyczynowa sukcesów i porażek szkolnych związana jest z przypisywaniem im przyczynowości przez rodziców dziecka. Według badań dzieci, które przypisywały porażki szkolne przyczynom zewnętrznym posiadały rodziców, którzy przyczyn tych porażek również poszukiwali poza swoim dzieckiem (Fincham, Cain, 1986). Często przypisywali je sobie samym i braku rodzicielskiego zaangażowania w naukę dzieci, co jest czynnikiem zewnętrznym z perspektywy dziecka. Porażka przypisywana przez rodziców czynnikiem wewnętrznym, takim jak niskie umiejętności dziecka, przyczynia się do powstawania u dziecka poczucia wstydu. Natomiast długotrwała ekspozycja dziecka na styl atrybucyjny rodziców dotyczący jego osiągnięć szkolnych ma wpływ na kształtowanie się długofalowej motywacji dziecka do nauki (Khodayarifard i in., 2010). Badania sugerują, że wpływ werbalizowanych informacji dotyczących przyczyn zdarzeń przekazywanych dziecku przez jego rodziców jest silniejszy w kształtowaniu jego stylu wyjaśniania zdarzeń niż nauka poprzez obserwację i modelowanie stylu przejawianego przez rodziców (Garber, Flynn, 2001; Alloy i in., 2001).

3. Zdrowie dzieci a styl przywiązania i stabilność emocjonalna ich rodziców

Wiele badań dotyczących stylu przywiązania skupia się na relacji między dzieckiem a jego opiekunem, w szczególności z jego matką. Jednakże istotny jest również nurt rozważający implikacje, jakie niesie z sobą styl przywiązania i nawiązywania bliskich relacji prezentowany przez osoby dorosłe oraz znaczenie tego faktu między innymi w kontekście rodzicielstwa (Bowlby, 1979). Wiele badań poświęconych zostało właśnie zagadnieniu stylów przywiązania w dorosłym życiu (Hazen, Shaver, 1987; Main i in., 1985), który określany jest jako względnie stały wzorzec doświadczanych uczuć, myśli i zachowań przejawianych w sytuacjach związanych z nawiązywaniem bliskich relacji z innymi ludźmi (Shaver, Mikulincer, 2002).

Badania te wskazują na dwa istotne wymiary: unikanie (*avoidance*) - czyli tendencja do unikania bliskości emocjonalnej z innymi oraz lęk (*anxiety*) - poczucie zagrożenia w relacjach, lęk przed odrzuceniem ze strony innych (Fraley, Shaver, 2000). Styl przywiązania ma duże znaczenie dla funkcjonowania osób dorosłych, również w aspekcie rodzicielstwa. Wykształcony przez rodziców styl przywiązania związany jest z poziomem przejawianej później wrażliwości na potrzeby swojego dziecka oraz umiejętnością reagowania na nie, jak również ze zdolnością udzielania dziecku emocjonalnego wsparcia (Jones i in., 2015; Edelstein i in., 2004; Goodman i in., 1997, Selcuk i in., 2010).

Wrażliwość, empatyczność oraz umiejętne wspieranie dziecka są czynnikami w istotny sposób wpływającymi na zmniejszenie ryzyka pojawienia się chorób, zarówno somatycznych, jak i psychicznych (Miller i in., 2011; Belsky, 1990; Giallo i in., 2014). Dzieci rodziców, których styl przywiązania jest bardziej bezpieczny, a więc mniej unikowy i naznaczony mniejszym lękiem są zdrowsze i lepiej radzą sobie z wyzwaniami codziennego życia.

Czynnikiem, który zgodnie z badaniami związany jest ze stylem przywiązania osoby dorosłej w kontekście rodzicielstwa, jest umiejętność regulowania własnych emocji (Jones i in., 2014). Rodzic z bezpiecznym stylem przywiązania, a więc posiadający niskie wyniki na skali unikania i lęku, reaguje na emocje dziecka w sposób adekwatny, jest empatyczny, potrafi wspierać, być otwartym i wyrażać swoje emocje. Dzięki umiejętności regulowania własnych emocji potrafi we właściwy sposób dobierać metody wychowawcze, podczas, gdy rodzic kierujący się przede wszystkim własnym stanem emocjonalnym częściej reaguje przesadnie i stosuje nazbyt surowe metody wychowawcze (Lorber, O'Leary, 2005; Lorber, Slep, 2005; Smith, O'Leary, 1995). Stres emocjonalny oraz objawy wynikające z małej odporności psychicznej rodziców obniżają ich tolerancję na negatywne zachowania dzieci, co sprawia, że w swoich postawach mogą się oni stawać nazbyt surowi, bardziej karzący, mniej empatyczni i ciepłi w stosunku do swoich dzieci (Lahey i in., 1984, Tyra, 2000). Umiejętność utrzymywania stabilności emocjonalnej oraz bezpieczny styl przywiązania w bliskich relacjach rodziców z dziećmi ma zatem istotny wpływ na ich rozwój, poczucie własnej wartości, kształtowanie ich optymizmu, pewności siebie i odwagi w eksplorowaniu świata i nawiązywaniu prawidłowych relacji z innymi ludźmi.

4. Dobrostan dziecka a zaangażowanie ojca w jego wychowanie i opiekę

W grupie czynników sprzyjających dobremu funkcjonowaniu dziecka wskazuje się również na zaangażowanie ojca w wychowanie i opiekę. Podkreśla się ogromnej wagi znaczenie wkładu ojca w rozwój dziecka już we wczesnym etapie jego życia. Jakość relacji ojciec-dziecko w pierwszych tygodniach życia leży u podstaw rozwoju trwałego poczucia bezpieczeństwa dziecka, co z kolei ma znaczenie dla budowania jego poczucia własnej wartości, a następnie powodzenia w życiu. Wskazuje się, iż miłość i troska ze strony ojca w pierwszych miesiącach życia warunkuje większy potencjał poznawczy dziecka: wyższy poziom intelektualny i większe zdolności językowe w porównaniu do dzieci pozbawionych troskliwej ojcowskiej obecności (Vanni, 2012). Ponadto obecność ta wpływa na jakość rozwoju społecznego dziecka: na sposób nawiązywania relacji z rówieśnikami oraz osobami dorosłymi. Co więcej, w przypadku dzieci problematycznych, wiąże się z mniejszym nasileniem kłopotliwych zachowań, szczególnie w okresie dojrzewania (tamże).

Z badań wynika, iż zainteresowanie ojca dzieckiem oraz jego matką już w okresie prenatalnym sprawia, że staje się ona bardziej efektywna w pełnieniu roli macierzyńskiej (Stevenson i in., 1999, za: Kornas-Biela, 2001). Ojcowskie zaangażowanie w życie rodziny w

okresie ciąży i porodu wiąże się także z lepszym zdrowiem zarówno matki, dziecka, jak i samego ojca (Plantin i in., 2011). Ważne jest także pozytywne nastawienie wobec poczęcia się dziecka - zachowania mężczyzn w okresie prenatalnym ich dzieci są związane także z ich zaangażowaniem po urodzeniu się dziecka w wielu dziedzinach: w działania stymulujące poznawczy rozwój dziecka, w opiekę fizyczną, okazywanie ciepła, działania pielęgnacyjne i działania opiekuńcze (Bronte-Tinkew i in., 2007).

Badania dowodzą, że im większa satysfakcja ze związku małżeńskiego u mężczyzn jeszcze przed narodzeniem się dziecka, tym więcej czasu będzie on spędzał z dzieckiem, szczególnie w bezpośrednich z nim interakcjach w pierwszym roku jego życia (Lee, Doherty, 2007). Mężczyźni ci okazywali większe zaangażowanie w wypełnianie swojej roli – większe emocjonalne wsparcie, większą synchronię ojciec-dziecko i mniejszą intruzywność. Badacze podkreślają, że większe zaangażowanie i większa ilość czasu spędzana z dzieckiem u mężczyzn bardziej zadowolonych z małżeństwa, wynika nie tylko z chęci wypełnienia swojej ojcowskiej roli, ale z chęci okazania miłości żonie i podejmowania z nią współpracy. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że uczucia ojców związane z małżeństwem są istotne w kształtowaniu ich poziomu wrażliwości emocjonalnej wobec dzieci (tamże).

Ojcowskie ciepło, jak wynika z badań, wiąże się z dobrobytem dziecka obejmującym takie aspekty jego życia jak: zdrowie, przyjaźń, perspektywy na przyszłość, odczucia wobec siebie, jakość relacji z matką (Harper, Fine 2006). Analiza wyników pokazała, że im lepsza jest jakość relacji ojca z dzieckiem, tym lepsza ogólna jakość życia dziecka (tamże).

Lee i Doherty (2007, s. 75-96) dowiedli, że u mężczyzn o bardziej pozytywnej postawie wobec zaangażowania się w rolę ojca, małżeńska satysfakcja przed narodzeniem się dziecka wpływa pozytywnie na jakość ich zaangażowania się, ilość czasu poświęcanego dziecku, ciepło i emocjonalne wsparcie okazywane wobec dziecka podczas wspólnych zabaw. Natomiast mężczyźni o wysokiej satysfakcji małżeńskiej przed narodzeniem się dziecka, mają tendencję do mniejszej synchronii w relacji ojciec-dziecko, jeżeli ich postawa wobec pełnienia roli ojca była negatywna oraz większej synchronii z dzieckiem, jeżeli ich postawa była pozytywna. W przypadku postawy pozytywnej zadowolenie z małżeństwa może zachęcać i umacniać ojcowskie zaangażowanie, prowadząc do większej synchronii w relacji ojciec-dziecko. W przypadku postawy negatywnej, sama szczęśliwa więź małżeńska może nie być wystarczającym motywatorem do pracy nad jakością interakcji z dzieckiem.

Badania wskazują także na istotną rolę matki w kształtowaniu charakteru ojcowskiego zaangażowania. Docenianie przez matkę roli ojca w wychowaniu i opiece nad dziećmi ma znaczący wpływ dla jakości relacji ojcowskiej (Cannon i in., 2008). Zachęcanie ojców do kontaktu z dzieckiem owocuje większym ojcowskim zaangażowaniem w opiekę zdrowotną dziecka oraz poczuciem większego wpływu na decyzje związane ze zdrowiem dziecka (Zvara, Schoppe-Sullivan i Kamp, 2013).

Podsumowanie

Powyższe rozważania potwierdzają niebagatelny wpływ sposobu funkcjonowania środowiska rodzinnego na dobrostan psychofizyczny dziecka. Czynniki mające znaczący wpływ na jego zdrowie i odporność związane są z jakością relacji małżeńskiej rodziców, ich dojrzałością emocjonalną oraz zaangażowaniem rodzicielskim, także ojcowskim. Istotny jest również styl atrybucyjny opiekunów dziecka i rodzaj atrybucji przypisywany przez nich zachowaniom dzieci.

Już w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku uznano, iż percepcja zachowań rodziców przez dziecko kształtuje jego ogólną postawę wobec samego siebie (por. np. Sullivan, 1953).

Warto także zwrócić uwagę, iż przedstawiciele terapii psychodynamicznych zakładają, że to właśnie z relacji z krytykującym i niedostępnym emocjonalnie rodzicem wyrasta poczucie nieadekwatności i niskiej samooceny dziecka, co w późniejszym czasie staje się źródłem zaburzeń emocjonalnych i podatności na depresję (Tyra, 2000). Z kolei wśród najważniejszych czynników chroniących wskazuje się na dojrzałe, wspierające relacje w rodzinie, poświęcaną dziecku uwagę i wrażliwość na jego potrzeby (m.in. Brotherson i in., 2005; Plopa, 2008; Rostowski, 2009).

Bibliografia:

- Alloy, L.B., Abramson, L.Y., Metalsky, G.I., Hartlage, S. (1988). The hopelessness theory of depression: attributional aspects. *British Journal of Clinical Psychology*, 27, 5-21.
- Alloy, L.B., Abramson, L.Y., Tashman, N.A., Berebbi, D.S., Hogan M.E., Whitehouse, W.G., Crossfield, A.G., Morocco, A.(2001). Developmental origins of cognitive vulnerability to depression: parenting, cognitive and inferential feedback styles of the parents of individuals at high and low cognitive risk for depression. *Cognitive Therapy and Research*, 25, 397-423.
- Bandura, A. (1965). Vicarious processes: a case of non trial learning. In L. Berkowitz (Ed.). *Advances in experimental social psychology*. San Diego, CA: Academic Press.
- Bandura, A. (1969). *Principles of behavior modification*. New York: Holt, Rinehart, Winston.
- Belsky, J. (1990). Parental and nonparental child care and children's socioemotional development: A decade in review. *Journal of Marriage and Family*, 52, 885-903.
- Blankenhorn, D. (1995). *Fatherless America: Confronting our most urgent social problem*. New York: BasicBook.
- Bowlby, J. (1979). *The making and breaking of affectional bonds*. London, United Kingdom: Tavistock
- Bronte-Tinkew, J., Ryan, S., Carrano J., Moore K. A. (2007). Resident Fathers' Pregnancy Intentions, Prenatal Behaviors, and Links to Involvement With Infants. *Journal of Marriage and Family*, 69, 977-990.
- Brotherson, S. E., Dollahite, D. C., Hawkins, A. J. (2005). Generative Fathering and the Dynamics of Connection between Fathers and Their Children. *Fathering*, vol. 3, No. 1,

1-28.

- Bugental, D.B., Martorell, G. (1999). Competition between friends: the joint influence of self, friends, and parents. *Journal of Family Psychology*, 13, 1-14.
- Burks, V.S., Parke, R.D. (1996). Parent and child representation of social relationships: Linkages between families and peers. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 358-378.
- Cannon, E. A., Schoppe-Sullivan, S. J., Mangelsdorf, S. C., Brown, G. L., Sokolowski, Szewczyk, M. (2008). Parent Characteristics as Antecedents of Maternal Gatekeeping and Fathering Behavior. *Family Process*, 47, 501-519.
- Carlson, M. J., Pilkauskas, N. V., McLanahan, S. S., Brooks-Gunn, J. (2011). Couples as Partners and Parents Over Children's Early Years. *Journal of Marriage and Family*, 73, 317 – 334.
- Comanor, W.S., Phillips, L. (1998). The impact of income and family structure on delinquency. *Working paper in economics*, No. 795R, University of California at Santa Barbara Economics Department.
- Demo, D. H. (1992). Parent-child relations: Assessing recent changes. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 104-117.
- Dyczewski, L. (2002). Więzy między pokoleniami w rodzinie, Lublin: Towarzystwo naukowe KUL.
- Dyczewski, L. (2007). *Ojciec w ocenie dorosłych dzieci*, (w:) Kornas-Biela, D. (red.), *Ojcostwo wobec wyzwań współczesności*. (s. 51-64). Lublin: Fundacja Cyryla i Metodego.
- Edelstein, R. S., Alexander, K. W., Shaver, P. R., Schaaf, J. M., Quas, J. A., Lovas, G. S., & Goodman, G. S. (2004). Adult attachment style and parental responsiveness during a stressful event. *Attachment & Human Development*, 6, 31-52.
- Fincham, F. D., Stanley, S. M., Beach, S. R. H. (2007). Transformative Processes in Marriage: An Analysis of Emerging Trends. *Journal of Marriage and Family*, 69, 275-292.
- Fraley, R. C., & Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4, 132-154.
- Froyen, L. C., Skibbe, L. E., Bowles, R. P., Blow, A. J., Gerde, H. K. (2013). Marital Satisfaction, Family Emotional Expressiveness, Home Learning Environments, and Children's Emergent Literacy. *Journal of Marriage and Family*, 75, 42 – 55.
- Garber, J., Flynn, C. (2001). Predictors of depressive cognitions in young adolescent. *Cognitive Therapy and Research*, 25, 353-376.
- Giallo, R., Cooklin, A., Wade, C., D'Esposito, F., & Nicholson, J. M. (2014). Maternal postnatal mental health and later emotional-behavioural development of children: The mediating role of parenting behaviour. *Child: Care, Health and Development*, 40, 327-336.
- Goodman, G. S., Quas, J. A., Batterman-Faunce, J. M., Riddlesberger, M. M., & Kuhn, J. (1997). Children's reactions to and memory for a stressful event: Influences of age, anatomical dolls, knowledge, and parental attachment. *Applied Developmental Science*, 1, 54 –75.

- Goodman, S.H., Brogan, D., Lynch, M.E., Fielding, B. (1993). Social and emotional competence in children of depressed mothers. *Child Development*, 64, 516-531.
- Goodman, S.H., Gotlib, I.H. (1999). Risk for psychopathology in the children of depressed mothers: a developmental model for understanding mechanism of transmission. *Psychological Review*, 106, 458-490.
- Gotlib, I.H., Hammen, C.L. (1992). *Psychological aspects of depression: toward a cognitive-interpersonal integration*. New York: John Wiley & Sons.
- Harper, S. E., Fine, M. A. (2006). The Effects of Involved Nonresidential Fathers' Distress, Parenting Behaviors, *InterParental Conflict, and the Quality of Father-Child Relationships on Children's Well-Being* *Fathering*, Vol. 4, No. 3, 286-311.
- Harper, C.C., McLanahan, S.S. (2004). Father absence and youth incarceration. *Journal of Research on Adolescence*, vol.14, no.3, 369-397.
- Horn, W.F. (1999). *Did you say "movement"?* (w:) W.F., Horn, D. Blankenhorn, M.B. Pearlstein, (red.), *The fatherhood movement*. (p.1-16). Lanham, MD: Lexington Books.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Ingram, R.E., Miranda, J., Segal Z.V. (1998). Cognitive theory and data on distal vulnerability. In R.E. Ingram, J. Miranda, S.V. Segal (Red). *Cognitive vulnerability to depression* (s. 199-225). New York: Guilford Press.
- Janicka, I. (2012). *Poczucie dobrostanu u osób poślubionych, kohabitujących i u singli*, (w:) T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Małżeństwo i rodzicielstwo a zdrowie*. (s. 26-53). Toruń: Wydaw. Adam Marszałek.
- Jones, J. D., Cassidy, J., & Shaver, P. R. (2015). Parents' self-reported attachment styles: A review of links with parenting behaviors, emotions, and cognitions. *Personality and Social Psychology Review*, 19, 44-76.
- Jones, J.D., Brett, B.E., Ehrlich, K.B., Lejuez, C.W., Cassidy, J. (2014). Maternal attachment style and responses to adolescents' negative emotions: the mediating role of maternal emotion regulation. *Parenting Science and Practice*, 14, 235-237.
- Kaslow, N.J., Rehm, L.P., Pollack, S.L., Siegel, A.W. (1988). Attributional style and self-control behavior in depressed and nondepressed children and their parents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 16, 163-175.
- Khodayarifard, M., Brinthaup, T.M., Anshel, M.H. (2010). Relationships of parents' and child's general attributional styles to academic performance. *Social Psychology Education*, 13, 351-365.
- Klemfuss, J.Z., Wallin, A.R., Quas, J.A. (2017). Attachment, Household chaos, and children's health. *Families, Systems and Health*.
- Kornas-Biela, D. (2001). *Współczesny kryzys ojcostwa*, (w:) D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza ojcostwa*. (s. 171-192). Lublin: TN KUL.
- Lachowska, B. (2011). Hasło – „ojcostwo”, (w:) E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. XVI, s.437-438. Lublin: TN KUL.

- Lahey, B.B., Conger, R.D., Atkeson, B.M., Treiber, F.A. (1984). Parental behavior and emotional status of physically abusive mothers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 98, 78-85.
- Lau, J.Y.F., Rijdsdijk, F., Gregory, A.M., McGuffin, P., Eley, T.C. (2007). Pathways to childhood depressive symptoms: the role of social, cognitive, and genetic risk factors. *Developmental Psychology*, 43, 1402-1414.
- Lee, C. S., Doherty, W. J. (2007). Marital Satisfaction and Father Involvement during the Transition to Parenthood. *Fathering*, vol.5, No.2, 75-96.
- Lorber, M. F., & O'Leary, S. G. (2005). Mediated paths to overreactive discipline: Mothers' experienced emotion, appraisals, and physiological responses. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73, 972-981.
- Lorber, M. F., & Slep, A. (2005). Mothers' emotion dynamics and their relations with harsh and lax discipline: Microsocial time series analyses. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34, 559-568.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1-2), 66-104.
- Miller, G.E., Lachman, M.E., Chen, E., Gruenewald, T.L., Karlamangla, A.S., & Seeman, T.E. (2011). Pathways to resilience: Maternal nurturance as a buffer against the effects of childhood poverty on metabolic syndrome at midlife. *Psychological Science*, 22, 1591-1599.
- Murray, L., Woolgar, M., Cooper, P., Hipwell, A. (2001). Cognitive vulnerability to depression in 5-year-old children of depressed mothers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42, 891-899.
- Opozda, D. (2001). *Integracja rodziny a wiedza o małżeństwie u młodzieży*. Lublin: RW KUL.
- Osborne, C., Manning, W. D., Smock, P. J. (2007). Married and cohabiting parents' relationship stability: A focus on race and ethnicity. *Journal of Marriage and Family*, 69, 1345-1366.
- Patock-Peckham, J.A., Cheong, J., Balhorn, M.E., Nagoshi, C.T. (2001). A social learning perspective: A model of parenting styles, self-regulation, perceived drinking control, and alcohol use and problems. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 25, 1284-1292.
- Plantin, L., Olukoya, A. A., Ny, P. (2011). Positive Health Outcomes of Fathers' Involvement in Pregnancy and Childbirth Paternal Support: A Scope Study Literature Review. *Fathering*, Vol. 9, No. 1, 87-102.
- Plopa, M. (2008). *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Popenoe, D. (1996). *Life without father: Compelling new evidence that fatherhood and marriage are indispensable for the good of children and society*. New York: Free Press.
- Punamaki, R.L., Paavonen, J., Toikka, S., Solantaus, T. (2013). Effectiveness of preventive family intervention in improving cognitive attributions among children of depressed parents: a randomized study. *Journal of Family Psychology*, 27, 683-690.

- Rostowski, J. (2009). *Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego*, (w:) T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*. (s. 15-46). Warszawa: Difin SA.
- Sayer, L. C., Gauthier, A. H., Furstenberg, F.F. (2004). Educational Differences in Parents' Time With Children: Cross-National Variations. *Journal of Marriage and Family* 66, 1152–1169.
- Selcuk, E., Gunaydin, G., Sumer, N., Harma, M., Salman, S., Hazan, C., Ozturk, A. (2010). Self-reported romantic attachment style predicts everyday maternal caregiving behavior at home. *Journal of Research in Personality*, 44, 544–549.
- Seligman, M.E.P., Peterson, C., Kaslow, N.J., Tanenbaum, R.L., Alloy, L.B., Abramson, L.Y. (1984). Attributional style and depressive symptoms among children. *Journal of Abnormal Psychology*, 93, 235-238.
- Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment-related psychodynamics. *Attachment&Human Development*, 4, 133–161.
- Smith, A. M., & O'Leary, S. G. (1995). Attributions and arousal as predictors of maternal discipline. *Cognitive Therapy and Research*, 19, 459–471.
- Stark, K.D., Schmidt, K.L., Joiner, T.E. (1996). Cognitive triad: relationship to depressive symptoms, parents' cognitive triad, and perceived parental messages. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 24, 615-623.
- Sullivan, H.S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: W.W. Norton.
- Turk, E., Bry, B. (1992). Adolescents' and parents' explanatory style and parents' causal explanations about their adolescents. *Cognitive Therapy and Research*, 16, 349-357.
- Tyra, T.L. (2000). Depresyjni rodzice i ich dzieci. *Przegląd Psychologiczny*, 43, 323-337.
- Vanni, A. (2012). *Ojcowie obecni – dzieci szczęśliwe*. Poznań: Wydawnictwo W drodze.
- Zvara, B. J., Schoppe-Sullivan, S. J., Kamp, C. (2013). Fathers' Involvement in Child Health Care: Associations with Prenatal Involvement, Parents' Beliefs, and Maternal Gatekeeping. *Family Relations*, 62, 649–661.